

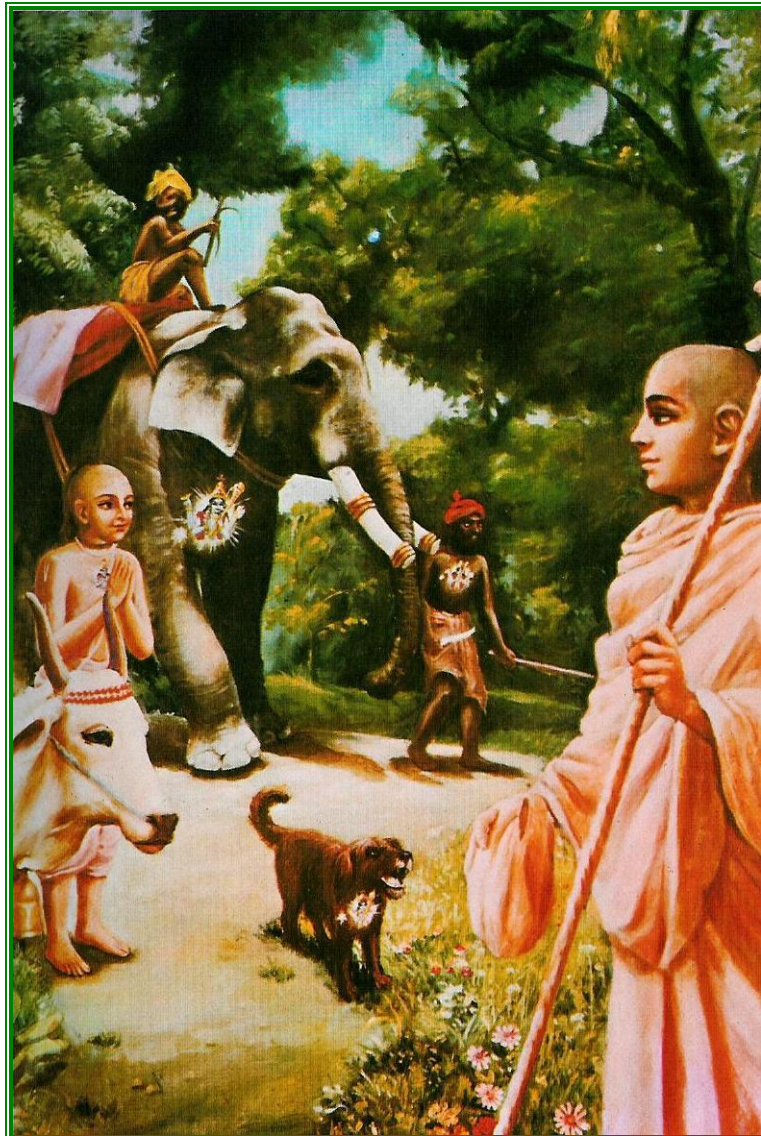
KUN Masters Interreligieuze Spiritualiteit

**TEKSTLEZING HEILIGE SCHRIFTEN EN HUN LEZERS C:
HINDOEÏSME EN BOEDDHISME (RSB201C)**

Docent: Dr. Paul J.C.L. van der Velde

WERKOPDRACHT 2

Hoe 'ecologisch' is de Bhagavad Gita?

Cathrien de Pater

Rhenen, juni 2003

INHOUD

1.	Inleiding	1
2.	De Aśvattha-boom in de Bhagavad Gita	1
3.	Roept de Bhagavad Gita een gesacraliseerd natuurbeeld op?	2
4.	Spoort de Bhagavad Gita aan tot soberheid?	2
5.	Is de Bhagavad Gita 'ecocentrisch'?	2
6.	Bevordert de Bhagavad Gita <i>ahimsa</i> ?	3
7.	Nabeschouwing: wat moet een mens doen?	3
	Gebruikte vertalingen van de Bhagavad Gita	4
	Literatuur	4

Illustratie voorpagina:

"Door zijn werkelijke kennis ziet de nederige wijze met gelijkgezinde blik: een geleerde, een zachtmoedige brahmana, een koe, een olifant, een hond en een hondevleeseter" (BG V.18)

Bron: Prabhupada, A.C. Bhaktivedanta Swami, *De Bhagavad Gita zoals ze is*.

1. Inleiding

De oorspronkelijke toetsvraag voor dit werkstuk, *De Bhagavad Gita*¹: *wat moet een mens in het leven doen?*, is in overleg met de cursusdocent aangepast aan het doel van mijn studie: onderzoek naar de relatie tussen religieuze tradities en ecologie. In mijn eindwerkstuk voor het vak Inleiding Hindoeïsme, *Hindoeïsme en ecologie*, komt onder meer een artikel ter sprake van Lance E. Nelson waarin hij kritische kanttekeningen plaatst bij de veronderstelde ecologische imperatieven van de BG aan de hand van tekstanalyse². Voor vele hedendaagse milieudenkers is de BG een gekoesterde spirituele inspiratiebron waaraan zij ideeën ontlenu voor een meer natuurinclusief wereldbeeld dan het huidige gangbare. Nelson vecht deze hedendaagse denkers niet aan maar beargumenteert dat de oude Indiase samenstellers en commentatoren dit 'ecologische perspectief' in elk geval niet op het oog hadden. Hedendaagse zoekers in oude bronnen dienen dit in ieder geval te onderkennen voor ze op die teksten verder bouwen. In bovengenoemd werkstuk heb ik me beperkt tot wat de auteur naar voren bracht zonder de tekst van de BG zelf uitgebreid te kunnen consulteren. Het vak Tekstlezing biedt nu juist wel de gelegenheid om deze bron te onderzoeken. Vandaar dat ik deze kans aangrijp om het vorige werkstuk op dit punt uit te breiden.

De vraag luidt dan: *Als we de tekst van de BG lezen, kunnen we Nelson's interpretatie van de BG dan onderschrijven?* Het gaat hier niet om een complete analyse van zijn artikel; de opdracht was om me bij de tekst van de BG te houden. Ik beperk me dan ook tot de vraag of ik me *in het licht van die tekst* in zijn ideeën kan vinden. Ik begin met zijn voorbeeld van de *aśvattha*-boom (15:1-4), en zal dan vier 'ecologische imperatieven' behandelen die volgens Nelson controversiële vragen oproepen.

2. De Aśvattha-boom in de Bhagavad Gita

Krishna zegt in 10:26: "[Ik ben] onder alle bomen de heilige vijgeboom". Deze boom komt terug in het begin van hoofdstuk XV in een tekst die tot nadenken stemt:

"(1) Men spreekt van de onvergankelijke Ashwatthaboom die de wortels boven, de takken beneden heeft; de bladeren zijn de heilige hymnen; wie ze kent, is een Weda-kenner. (2) Zijn takken strekken zich naar boven en naar onderen uit, ontspringende aan de Goena's; zijn twijgen zijn de dingen der zinnen; naar omlaag strekken zich de wortels in de mensenwereld verder, verbonden aan handeling. (3) Wel wordt hier beneden zijn gedaante, zoals die beschreven is, niet gekend, noch zijn einde noch zijn begin noch zijn standplaats. Maar als men dien Ashwattha, krachtig geworden van wortel velt met het machtige wapen der ongehechtheid, (4) Dient men aanstonds de weg op te sporen waarlangs men na aankomst nimmer terugkeert...".

Hier treedt dus de oerboom op, en wel volgens Nelson in zijn omgekeerde vorm, met de wortels naar boven en takken naar beneden. Nelson maakt van deze omkering onmiddellijk gebruik om ecodenkers de wind uit de zeilen te nemen. Maar is het wel een omkering? Wel als we een 'normale' boom voor ogen hebben. In dat geval zouden we de tekst kunnen lezen als een poging om de zoekende luisteraar uit zijn evenwicht te brengen met het doel hem tot hoger inzicht te brengen. In het tweede vers, en in de verzen daarna, lijkt de boom echter weer overeind te staan!

Als we ervan uitgaan dat zelfs een goddelijke inspirator voor het overbrengen van zijn boodschap beelden uit de praktijk moet hebben gebruikt, wat voor boom had hem dan voor ogen gestaan? Ongetwijfeld de heilige vijgenboom, maar daar zijn er twee van. Ingenieur Blok slaat hier volgens mij de plank mis: hij meldt dat het gaat om *Ficus religiosa*, de 'pipalboom'. De zwaarder uitgevoerde verwant daarvan, de 'banyanboom' (*Ficus benghalensis*), die Nelson en Swami Prabhupada voor ogen hebben³, past echter veel beter in het beeld. Met zijn sterk ontwikkelde luchtwortels⁴ en wijd overhangende takken correspondeert hij precies met de tekst van 15:2-3, zij het dan wel in rechtopstaande positie. Ook in vers 1 suggereert de vertaling van Blok niet per se een 'omkering'. De vertaling van Swami Prabhupada doet dit weer wel: "Er is een banyanboom die met zijn wortels omhoog staat en met zijn takken omlaag".

Dit wordt echter anders in vers 2: hier groeien de takken "omhoog en omlaag", maar de wortels groeien naar beneden! De boom wordt hier voorgesteld als zinnebeeld van de natuurlijke wereld. Prabhupada spreekt van "bepaalde" wortels, waarmee hij het beeld van speciale luchtwortels naast gewone wortels versterkt. Ze symboliseren (wederom in Prabhupada's vertaling) "het baatzuchtig

¹ in de verdere tekst afgekort tot BG.

² Nelson, 2000.

³ Nelson vermeldt *F. indicus* (sic), waarmee hij kennelijk het synoniem *F. indica* voor *F. benghalensis* bedoelt.

⁴ Deze luchtwortels brachten reeds de Griekse invallers onder Alexander de Grote in dendrologische verwarring!

streven der menselijke samenleving". In het derde vers moet de zoekende lezer de boom omhakken door hem van zijn wortels te scheiden "met het machtige wapen der ongehechtheid". Hier wordt het metaforische karakter van de boom weliswaar benadrukt, maar ook de omkering helemaal verlaten, anders zou het beeld van omhakken niet kloppen. De wortels zijn "krachtig geworden"; de voorstelling van een uit de kluiten gewassen banyan-boom met zijn vele stamdikke luchtwortels wordt hier alleen maar scherper door - een ware uitdaging voor de bijlzwaiende verlichtingszoeker. Nelson constateert terecht dat het vellen van zo'n woudreus niet bepaald een 'ecologisch correcte' metafoor is, maar zijn poging om ecologen te shockeren met een omgekeerde boom is zwak onderbouwd.

3. Roept de Bhagavad Gita een gesacraliseerd natuurbeeld op?

Uit sommige passages in de BG lijkt een gesacraliseerd wereldbeeld te spreken, erkent Nelson. Zo zegt Krishna dat de kosmos uit hemzelf voortkomt ("Ik ben de aanvang, midden en einde der geschapen dingen" - 10.32), en identificeert hij zich met zon, maan, Himalaya, en Ganges in hoofdstuk 10. Soms gaat het in de richting van een meer onpersoonlijk ('Upanishadisch') panentheïsme (13:13-15).

Uit bepaalde (overigens meer dualistische) passages kan men Krishna/God's aanwezigheid in de natuurlijke wereld afleiden. Nelson noemt 6:29-30 als voorbeeld, maar deze indrukwekkende verzen benadrukken meer de eenheid van alles dan de aard van de natuur. Andere verzen zijn duidelijker: in 7:4-12 legt Krishna zijn aanwezigheid in de natuur en omgekeerd uit: "Ik ben de smaak in de wateren (..), de klank in de ether, (..), het leven in alle schepselen (..) het eeuwige zaad aller levenden (..), de sterkte in de krachtigen (..)". Krishna vertegenwoordigt de bezielende kracht in de natuurverschijnselen: de glans in de zon, de maan en het vuur (15:12). Volgens Nelson zegt deze 'goddelijke vonk'-gedachte echter meer over Krishna als Opperwezen dan over de natuurverschijnselen. Hij ziet in deze teksten dan ook eerder een trend richting monotheïsme, en beargumenteert dit met passages waarin de Vedische *deva*'s worden gekleineerd (7.23, 9.25, 11.21-22): 'onttovering' binnen het 'polytheïstische' Hindoeïsme!

Nelson concludeert dan ook dat het streven in de BG niet is gericht op het sacraliseren van de natuur, maar juist op het zich bevrijden ervan door het eeuwige Zelf⁵. De natuur, *prakriti*, is 'lager' (7:4-5), smartelijk (8:15), vergankelijk en vreugdeloos (9:33), en illusoir (2:16). De mens moet haar te boven komen door zich ervan los te maken; alleen dan bereikt hij dat hij "nimmer meer terugkeert", d.w.z. zich bevrijdt van wedergeboorten. De natuur wordt hier dus niet bepaald positief voorgesteld, laat staan 'heilig'. Eerder nog, volgens de klassieke Vedanta-commentatoren is ze *jada*: onbewust en niet voelend, object van kennis maar niet zelf bewustzijn. Heel wat anders dus dan een actieve, productieve kracht in de aardse schepping, zoals sommige hedendaagse (Hindoe-) ecologen willen zien.

4. Spoort de Bhagavad Gita aan tot soberheid?

De BG schrijft op veel plaatsen een ethiek voor van zelfbeperking in levensstijl en soberheid. Zie bijvoorbeeld 14.18: Alleen die personen die *sattva-shita* zijn ('gevestigd zijn in zuiverheid'), "gaan naar boven". Wat die levensstijl inhoudt staat beschreven in hoofdstuk 17: geen zelfkwellende ascese volgens Vedische normen die alleen maar het ijdele ego strelen (17:5), maar "die uit Sattva zijn, vereren de goden" (17:4); ze eten levenskracht en gezondheid bevorderende spijsen, "sappig, olierijk en voedzaam" (17:8 - meestal opgevat als een vegetarisch dieet⁶); ze offeren zonder daarvoor iets terug te verwachten (17:11); en beoefenen 'zelftucht van lichaam, rede en gemoed' (17:14-16). Deze voorschriften worden vaak afgezet tegen afkeurenswaardige *rajas*- en *tamas*-gesteldheden. Ze kunnen zeker tot milieuverantwoord gedrag inspireren en ook Nelson ontkent dat niet. We kunnen hoogstens opmerken dat het doel van die levensstijl het persoonlijke heil betreft en niet in de eerste plaats solidariteit met de omgeving.

5. Is de Bhagavad Gita 'ecocentrisch'?

Vers 5:25 lijkt empathie aan te moedigen met alle wezens in het universum: "Dit Nirwana in Brachman erlangen de wijzen (...) die zich in het heil aller schepselen verheugen". Ook vers 5.18 wordt vaak

⁵ Hij wijst op de (onwetenschappelijke) etymologische interpretatie door de klassieke commentatoren van de grondbetekenis van *aśvattha*, de wereldboom van hierboven: *aśvas*: "niet tot morgen durend" (2000:136).

⁶ In de vertaling van Prabhupada wordt hieraan nog 'zoet' toegevoegd, kennelijk als tegenhanger tegen de zure, bittere en ander smaken in de volgende verzen.

geciteerd als voorbeeld van de 'egalitaire' spirituele visie van het Hindoeïsme: "In de geleerde, ingetogen Brahmaan, in de os, in de olifant, ja zelfs in de hond en de pariah ziet de wijze een en hetzelfde". Alle wezens in de natuur zouden één en dezelfde *atman* bezitten, en dus van dezelfde waarde zijn. Nelson toont echter overtuigend aan dat niets minder waar is: er *zijn* wel verschillen, zelfs verstrekkende, in deze wereld - Krishna heeft niet voor niets het kastensysteem geschapen (4:13). De hiërarchie bestaat wel degelijk, alleen heeft de geoefende yogi geleerd om zich er niet door te laten beroeren. Deze visie staat dus veraf van natuurverbondenheid op basis van gelijkwaardigheid. Andere passages bevestigen dit: "(..) een ware Yogi, (..) gelijkelijk blik hij op aardklompen, stenen en goud" (6:8)⁷. En ook het vaak als 'ecopositief' aangehaalde vers 6:32 is dubbelzinnig: hierin is diegene een "volkomen yogi" die "wegens gelijkheid met het eigen zelf overal het eendere ziet (..) zowel in ongeluk als geluk". Nelson vermeldt dat Sankara hierin weliswaar een aansporing tot compassie ziet, maar bij andere commentatoren⁸ leest hij juist het omgekeerde: het Zelf is onberoerd door pijn of plezier, en het moet iemand dus niet uitmaken wat hem of haar overkomt, laat staan anderen. Terecht merkt Nelson dan ook op dat deze lezing van de BG niet bepaald aanmoedigt tot actie op ecologisch gebied.

6. Bevordert de Bhagavad Gita *ahimsa*?

Het begrip *ahimsa* komt diverse malen in de BG voor in lijsten met opsommingen van deugden. Nelson haalt verschillende van deze lijsten aan. Opvallend is dat Blok het woord in al deze verzen verschillend vertaalt: met 'schuldeloosheid' (10:5), 'zachtheid' (13.7); 'vreedzaamheid' (16:2), en 'onschuld' (17:14), maar nergens met 'geweldloosheid'. Swami Prabhupada gebruikt deze term juist wel overal. Wilde Blok afzien van de politieke suggesties die dit woord met zich meebrengt, en Prabhupada ze juist benadrukken? Vertalen is interpreteren! In ieder geval stelt Nelson dat, waar ecologen inspiratie putten uit dit ideaal van *ahimsa*, de algemene trend van de BG daar juist tegenin gaat. Hij constateert dat *ahimsa* alleen een rol speelt in het streven naar eigen heil, niet naar het welzijn van de gemeenschap; bekommernis om het lot van anderen wordt Arjuna juist (met succes) uit het hoofd gepraat door Krishna met zijn beroemde betoog over het handelen zonder hechting aan de gevolgen⁹. Met het aanduiden van deze 'spiritualiteit van het individualisme' legt Nelson dan ook de vinger op een zere plek van het hedendaagse hindoeïsme waardoor het in zijn ogen te weinig aanspoort tot actie ten aanzien van de milieuproblemen in haar hedendaagse leefgebied.

7. Nabeschuiving: wat moet een mens doen?

Nelson adviseert om het fundamenteel pessimistische natuurbegrip en de hiërarchisch-dualistische context ervan in de BG te onderkennen¹⁰ alvorens er een milieu-ethiek op te funderen. Als we alleen Nelson's lezing hadden, kunnen we echter niet verklaren waarom de BG door de eeuwen heen zoveel mensen heeft geïnspireerd. Velen hebben in de *karma-yoga* van de BG een spirituele leerweg gevonden. Maar de weg, de methode alleen is niet voldoende, het hart moet geraakt worden wil de leer beklijven. Boeddhistische leerwegen zijn bijvoorbeeld (in theorie althans) altijd samengegaan met compassie. In de BG speelt mededogen, naast deugden als gelijkmoedigheid en rechtschapenheid, echter een secundaire rol¹¹. De allesoverheersende emotionele drijfveer is hier de devotie voor Krishna (bijv. in 6:47). Of we daar heden ten dage echter nog zo'n behoefte aan hebben bij de constructie van een eigentijdse milieu-ethiek, is de vraag. Met compassie kunnen we dan beter uit de voeten. Ook de BG kan wel enige elementen leveren voor zo'n milieu-ethiek, bijvoorbeeld zelfbeperking; maar zoals hierboven aangetoond, is ze niet de meest geschikte inspiratiebron voor ecocentrisme en geweldloze actie. Hoe we de BG ook uitleggen, Nelson's aanmaning tot voorzichtigheid kan maar beter worden opgevolgd.

⁷ Hier vinden we een essentieel verschil met de vertaling van Gluckhuhn: deze heeft het over "achten", dus een waarderingsoordeel vormen. Swami Prabhupada vertaalt echter ook: "ziet (..) met gelijkgezinde blik".

⁸ Ramanuja, Swami Adidevananda (Nelson, 2000:143).

⁹ Nelson (2000:142) zegt hiertoe hoofdstuk 2 te hebben geanalyseerd, maar daarin heb ik nergens het woord *ahimsa* kunnen ontdekken (ook niet in de gefotokopieerde Sanskriet-transcripties van Gluckhuhn). Misschien bedoelt hij hoofdstuk 12, dat sluit beter aan. Zijn scepsis sluit overigens goed aan bij wat van der Velde over Krishna zegt: manipulaties van Krishna al uitgebreid op college behandeld, en door van der Velde in *Tijdschrift Yoga*, juni 2003.

¹⁰ Hoopvollere wegen lijken hem: 1) het uitwerken van het systemisch-relatieve aspect van *prakriti*, dat een holistisch perspectief kan bieden; 2) assimilatie van *prakriti* in het tantrische *sakti*-concept, waarbij het materiële principe wordt opgenomen in de ultieme realiteit (Nelson, 2000:157-158, noot 31). Hij geeft trouwens toe dat ook klassieke commentatoren als Abhivagupta al naar uitwegen uit dit dualisme gezocht hebben (*ibid.* noot 32) en dat Sri Autobindo ook in BG 15:16-18 een sleutel ziet tot zo'n uitweg (*ibid.* noot 47).

¹¹ ik ben het begrip alleen tegengekomen in 12:13.

Gebruikte vertalingen van de Bhagavad Gita:

Blok, J.A. (vert.), 1953. *De Bhagavad Gita* (2e herz. druk). Kluwer, Deventer.
Hiernaar wordt verwezen tenzij anders vermeld.

Prabhupada, A.C. Bhaktivedanta Swami, ongedateerd. *De Bhagavad Gita zoals ze is. Literaire vertaling met uitgebreide betekenisverklaringen*. The Bhaktivedanta Book Trust, Amsterdam.

Gluckhuhn (vert.), *Bhagavad Gita*. (fotokopieën van hoofdstukken 2, 3, 4, 6, 8 en 11 op college gebruikt).

Literatuur:

Nelson, Lance E., 2000. Reading the Bhagavadgita from an ecological perspective. In: Christopher Chapple & Mary Evelyn Tucker (eds.), 2000. *Hinduism and Ecology; The intersection of earth, sky, and water*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., pp. 127-164